

Justyna Kobus

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

jusper@amu.edu.pl

Funkcjonowanie germanizmów leksykalnych w listach chłopca wielkopolskiego (1914–1920)

Abstrakt: W artykule zostały omówione – głównie pod kątem niemieckich zapożyczeń leksykalnych – materiały rękopiśmienne z okresu I wojny światowej. Germanizmy zawarte w listach Stanisława Dudzińskiego (chłopa wielkopolskiego) wyraźnie dzielą się na dwie grupy ze względu na sposób zapożyczenia: nabytych drogą oficjalną (obcy język urzędowy), przeniesionych poprzez naturalne kontakty społeczne. Analizowane germanizmy często dostosowywane są przez autora listów do polskiego systemu językowego. Wyraźnie uwidacznia się problem interferencji językowej – w badanych materiałach mamy przykład przemieszania języka polskiego (odmiana regionalna – mówiona w formie zapisanej) z językiem niemieckim (odmiana oficjalna).

Słowa kluczowe: zapożyczenia leksykalne, germanizmy, gwara, interferencja językowa

Abstract: Functioning Lexical Germanisms in the Letters of the Great Poland Countryman (1914–1920). The article discusses – mainly for German lexical borrowings – manuscripts from the period of the First World War. Germanisms contained in the letters Stanislaus Dudzinski (countryman from Great Poland) clearly divided into two groups because of the way borrowings: acquired through official channels (foreign language official), transferred through natural social contacts. Analyzed Germanisms often be adjusted by the author of the letters to the Polish language system. Clearly exposes the problem of linguistic interference – in the studied materials is an example of mixing Polish language (regional variation – narrated in the form of saved) with German (official variant).

Keywords: lexical borrowing, Germanisms, dialect, language interference

Zapożyczenia leksykalne są tematem bardzo często podejmowanym w badaniach językoznawczych, w tym dialektologicznych. W obliczu rosnącej internacjonalizacji nie dziwi ogromny napływ anglicyzmów do mowy ojczystej. W podobny sposób, choć z innych pobudek, język polski przejmował pożyczki rosyjskie czy niemieckie. W Wielkopolsce szczególne miejsce w historii polszczyzny zajmuje ekspansja języka niemieckiego.

Literatura dotycząca germanizmów w polszczyźnie ogólnej, szczególnie w polszczyźnie staropolskiej i XIX w., jest stosunkowo bogata. Jeśli chodzi o germanizmy w gwarach polskich – ich adaptację i funkcjonowanie – stan badań można uznać za niewystarczający. Spośród opracowań dialektologicznych dotyczących zapożyczeń nie-

mieckich warto wymienić chociażby prace dotyczące: Śląska, np. Jolanty Tambor (1988, 210–218), Jerzego Obary (2002, 359–372), Bogusława Wyderki (2003, 217–222), Krzysztofa Kleszcza (2002, 225–233); gwar orawskich, np. Alfreda Zaręby (1979 [1980], 269–272); Warmii i Mazur, np. Irminy Judyckiej (1954 / 8, 1–12), Henryki Perzowej (1997, 329–344); Wielkopolski, np. Justyny Kobus i Anny Gliszczyńskiej (2006, 71–82; Kobus 2010, 52–58; Gliszczyńska 2007, 275–286); gwar chełmińsko-dobrzyńskich, np. Jerzego Maciejewskiego (1966, 85–99); Kaszub, np. Stanisława Gogolewskiego (1963, 69–75), Hanny Popowskiej-Taborskiej (1993), gwar kujawskich, np. praca doktorska Kingi Wawrzyniak (2005).

Wspomniane prace dotyczą materiałów ustnych, gdyż taka jest natura gwar. W niniejszym artykule chciałabym zaproponować nieco inne spojrzenie na zapożyczenia w języku mieszkańców wsi, czyniąc obiektem analizy oryginalny materiał gwarowy pisany, mianowicie korespondencje chłopca wielkopolskiego.

Analiza dialektalna listów i kart (dalej: listów) sprawia, że stanowią one stosunkowo nietypowy materiał źródłowy. Forma pisana, w dodatku konwencjonalna (list), narzuca pewne ograniczenia interpretacyjne, ale zarazem daje szereg możliwości badawczych. Dodatkowo dwujęzyczność autora listów (język polski w odmianie regionalnej wyniesionej z domu oraz język niemiecki wyuczony w szkole), przy braku znajomości zasad gramatyki i pisowni polskiej, nastęrcza dodatkowych problemów interpretacyjnych, szczególnie w odniesieniu do całości materiału.

Nim przejdę do prezentacji materiału, przybliżę pokrótce osobę autora listów.

Stanisław Dudziński urodził się 16 listopada 1895 r. w Żabnie (ówczesny pow. śremski, obecnie poznański – ok. 30 km na południe od Poznania) w tradycyjnej rodzinie chłopskiej. Prócz niego dom rodzinny zamieszkiwali rodzice i pięcioro rodzeństwa: trzy siostry i dwóch braci. Stanisław Dudziński dorastał w środowisku mieszanym językowo. Wieś, w której żył była częściowo zamieszkała przez Niemców – Wielkopolska była wówczas częścią zaboru pruskiego. Zgodnie z obowiązującą polityką, językiem urzędowym był język niemiecki, a wiele nazw miejscowych uległo niemieczeniu¹ (m.in. nazwa rodzinnej wsi Stanisława Dudzińskiego Baranówko – *Rohrheim*), dzieci kończyły niemiecką szkołę, zwykle podstawową (taką właśnie ukończył Stanisław Dudziński – był dobrym uczniem). W domu zaś posługiwano się językiem polskim. Z sąsiadami (gospodarzami) pochodzenia niemieckiego utrzymywał dobre stosunki – rozmawiał z nimi, rzecz jasna, w języku niemieckim. Gdy Stanisław miał 19 lat został wcielony do armii pruskiej, był szeregowym żołnierzem piechoty w stopniu grenadier². Ten okres jego życia obfitował w nowe doświadczenia: wyruszył w wielki, nieznaną świat; swoje przeżycia i tęsknoty opisywał w listach do rodziny – głównymi adresatami byli rodzice oraz dwie najstarsze siostry. Z wyprawy wojennej wrócił jako żołnierz polski, po odbyciu niewoli francuskiej w Vichy (1918 r.). Brał również czynny udział w II wojnie światowej. Zmarł w 1975 r.

¹ Niemieczenie polskich nazw miejscowych stało się nagminne od 1876 r. i wiązało się z nasileniem akcji germanizacyjnej.

² Grenadier – najniższy stopień wojskowy w korpusie szeregowych Armii Cesarstwa Niemieckiego, żołnierz piechoty.

Prezentowane listy Stanisława Dudzińskiego pochodzą z lat 1914–1920. W tej chwili zbiór odnalezionych korespondencji (listy i karty) liczy ok. 40 sztuk i znajduje się w moim archiwum pamiątek rodzinnych. Wcześniej przez długie lata listy były przechowywane w nieodpowiednich warunkach, są więc wśród nich zarówno egzemplarze w bardzo dobrym stanie, jak i częściowo zupełnie zniszczone, niemożliwe do odczytania.

Mimo ukończonej szkoły niemieckiej tylko nieliczne karty Stanisław Dudziński pisał po niemiecku. W większości korespondencja pisana jest w języku polskim (z uwagi na adresatów). W poniższych analizach pod uwagę biorę listy i karty polskojęzyczne.

Nie tylko leksyka jest wyraźnym elementem zapożyczonym w omawianych korespondencjach. Nie sposób pominąć innych, nagminnie pojawiających się cech przejętych z języka niemieckiego, jak chociażby zasady pisowni. Poświęcę im niżej kilka uwag.

Z pewnością prawidła ortograficzne pozostają tu pod silnym wpływem szkoły niemieckiej, np. wielka litera w rzeczownikach, a nawet w przymiotnikach, czasownikach, przysłówkach, np. *Bjurże*, *Boto* (Błoto), *Bracia*, *Bracisku*, w *Budach*, *Bur* (Bór), *Buty*, *Bydo*, *Byki*, *Cwikła* (Ćwikła), w *Cworteck* (w czwartek), *Depesza*, *Dostali*, *Dzien* (!), *Dziki*, *Francuski* (francuskiej), *Glina*, *Gnot*, *Godzine*, *Hłopog*, *Jake* ('rodzaj kurtki'), *Karciszko* (karcisko), *Karta*, *Kochane*, *Konie*, *Kościele* (!), *Krowy*, *Kule*, *Kwietnia*, *Lipiec*, *List*, *Litanie*, *Ludzie*, *15 Marek*, *Marsz*, *Matki*, *Miasto*, *Mille*, *Mjesjunc*, *Mjesło* / *Mjeso*, *Motorami*, *Niedziela*, *na Niedziele*, *z Niewoli*, *Nimjec*, *Nocy*, *Ojcu*, *Pacziesz*, *Pada*, *Pakjeta* / *Pakieta*, *Papjuru*, *Pasum*, *Pinjundze*, w *Pjuntek*, *pole*, *Pochwalony*, *Podobno*, *Podzinkowałem*, *Poniedziałek*, w *Posuntku* (w porządku), *Porosło*, *Posłałem*, *Posłałem*, *Powjadum*, *Pozdrawjam*, *Przysulocie*, *Przyjedemy*, *Przysłacz*, *Psy*, *Puszczum*, *Robicz*, *z Roboty*, *Rodzice*, *Sanowna*, *Sanowne*, *Serca* (serca), *Siedziecz* (siedzieć), *siostry*, *Siostryczki*, *Smolec*, w *Sobote*, w *Srode* (środę), *Szczensliwego*, *Twardy*, *Tydzien* (!), *Urlob*, *Woina*, *Wozami*, *Wsi*, *Zobaczemy*, *Życze*. W stosowaniu wielkiej litery nie jest Stanisław Dudziński konsekwentny, bywa bowiem, że te same wyrazy zapisuje w innym liście czy karcie (a nawet w tych samych) małą literą. Nagminnie stosuje małą literę przy zaimkach osobowych, np. *was*, *cię*, *ciebje* chociaż: *Sobje* (sobie) oraz sporadycznie przy nazwach narodowości, np. *polakuw* (dwa razy w różnych listach), choć w tym samym liście pisze *Nimjec*, a w innym również wielką literą: *Moskale*.

Przejdę jednak do *meritum*. Leksyka jest w listach o tyle interesująca, że odkrywa przed odbiorcą wachlarz zapożyczeń niemieckich, niekiedy w niespodziewanych formach. Jest tu też – obok wyrazów ogólnych – sporo słownictwa gwarowego. Poniższa tabela odnosi się do germanizmów leksykalnych – zachowałam w niej zapis bezpośredni z listów, zatem i ortografia, i forma nie uległy zmodyfikowaniu do postaci podstawowej czy normatywnej.

Tabela 1. Germanizmy leksykalne w listach Stanisława Dudzińskiego³

l.p.	Germanizm	Wyraz niemiecki	Znaczenie	Data
1.	Pakieta	Paket	'paczka'	7.12.1914
2.	Urlob	Urlaub	'urlop'	7.12.1914 / 15.03.1915
3.	Wicht	Wicht	'jedzenie'	7.12.1914
4.	Komiszniaak/ Kumiszniaak	Kommiss / Kommissbrot	'ciemny, razowy chleb przydzielany żołnierzom'	7.12.1914
5.	Potografka / Potografki / Potografka / Potografią	Fotografie / Photographie	'fotografię'	7.12.1914, 26.03.1915, 21.11.1915 / 7.12.1915, 2.04.1916 / 19.03.1916 / 12.01.1920
6.	Od Potografowacz	fotografieren / potographieren	'sfotografować'	7.12.1914
7.	Podoffirera / Podofficera	Unteroffizier	'podoficera'	18.11.1914 / 31.03.1915
8.	Knecht	Knecht	'parobek tu: (?)'	20.12.1914
9.	Officer	Offizier	'oficer'	18.11.1914
10.	Fort	Fort	'daleko, precz tu także: łatwo, z płatka'	19.11.1914 / 9.04.1915 / 2.05.1915
11.	Znaszego ³ abteilungu / Abteilungu	Abteilung	'oddziału'	12.01.1915
12.	Hauptmann	Hauptmann	'kapitan, dowódca kompanii'	12.01.1915 / 2.02.1915
13.	puszcili forbei	Vorbei	'nie trafili'	12.01.1915
14.	w Rohrheimje	Rohrheim	'w Baranówku'	12.01.1915
15.	Feldwoebel	Feldwebel	'sierżant'	2.02.1915
16.	Posnania	Posen	'Poznania'	2.02.1915
17.	Jauer	Jauer	'Jawor'	5.02.1915
18.	Funty	Pfund	1. 'jednostka monetarna'; 2. 'jednostka wagi'	15.02.1915 / 15.03.1915
19.	Rychtig / rychtyg	Richtig	'prawidłowy, prawdziwy; tu: szybko, sprawnie'	21.02.1915 / 31.03.1915, 2.05.1915
20.	Striegau	Striegau	'Strzegom'	21.02.1915
21.	Ancugjem	Anzug	'ubranie (wojskowe)'	15.03.1915
22.	Jake	Jacke	'kurtkę'	15.03.1915
23.	lipes gaben	Liebesgaben	'coś dawane z całego serca; tu: żywność'	15.03.1915
24.	Freulein / Fraülein / Fraulein	Fraülein	'Panna'	26.03.1915 / 3.10.1915, 7.12.1915 / 13.05.1915

³ Z graficznie Z.

25.	przy teilowany	Teilen	‘przydzielony’	26.03.1915
26.	Potalujum	Teilen	‘poprzydzielają’	26.03.1915
27.	Sicengraby / sicengraby sicengraby	Schützengraben	‘okopy’	31.03.1915
28.	Graby	Graben	‘kopać, tu: okopy’	31.03.1915
29.	Sturmowacz	Stürmen	‘szturmować, atakować’	31.03.1915
30.	Kaffy	Kaffee	‘kawy’	31.03.1915
31.	fein Hłop	Fein	‘drobny, precyzyjny; tu: dobry chłop / człowiek’	31.03.1915
32.	Sicher	Sicher	‘bezpieczny, tu: bezpiecznie’	8.04.1915
33.	Ablesowacz	Ablesen	‘odczytywać, tu: osłaniać’	8.04.1915
34.	w Untersandzie / Wunterstandzie	Unterstand	‘w schronie’	9.04.1915 / 19.05.1915
35.	durch twardy, popsute, smierdziały	Durch	‘skończony, tu: całkowicie, zupełnie’	2.05.1915
36.	Hedwig	Hedwig	‘Jadwiga’	13.05.1915
37.	Franz	Franz	‘Franciszek’	21.05.1915
38.	Herrn	Herr	‘Pan’	12.09.1915 / 20.10.1915 / 21.11.1915
39.	Abs.	Absender	‘nadawca’	18.06.1916
40.	Kriegsgefangenen	Kriegsgefangen	‘jeniec’	18.06.1916

Źródło: opracowanie własne

Analizując ten materiał językowy, należy mieć na względzie fakt, że interferencja języka obcego oraz dwóch odmian języka narodowego (mówiona i pisana), powodują liczne modyfikacje, które przy niedostatecznej znajomości reguł pisowni polskiej autora listów stanowią niekiedy ogromny dylemat interpretacyjny.

Przyjrzyjmy się jednak typom pożyczek leksykalnych. Wśród zapożyczeń zawartych w listach, łatwo można dostrzec podział na grupy słownictwa oficjalnego oraz nabytego naturalną drogą komunikacji społecznej.

Do pierwszej grupy należą zniemczone nazwy:

– miejscowości, np. *Rohrheim* (Baranówko), *Moschin* (Mosina), *Schrimm* (Śrem), *Posen / Posnania* (Poznań / Poznania), *Jauer* (Jawor), *Striegau* (Strzegom), *Frankreich* (Francja);

– formy adresatywne, np.: *Herrn* – Herr, *Knecht*, *Freulein / Fraülein / Fraulein*, *Abs.* [Absender] *Kriegsgefangenen St. Dudziński* itd.

– imiona: *Franz*, *Hedwig*, *Stanislaus*.

– militarne, np.: *Podoffirera / Podofficera*, *officer*, *Hauptmann*, *Feldwoebel*, *ablesowacz*, *abteilung / Abteilung*, *ancugiem*, *Pakieta*, *Komiszniak / Kumiszniak*, *potalujum*,

przy teilowany, Sicengraby, graby, sturmowacz, w Untersandzie, Kriegsgefangenen itd.

Zwykle nazwy miejscowości i formy adresatywne, pojawiające się tak w adresach, jak i w nagłówkach listów, widnieją w języku niemieckim, rzadziej wpisane są po polsku (w zasadzie tylko *Biedrusko* (28.01.1915, 2.02.1915, 5.02.1915) i *Francja* (22.05.1915, 21.11.1915, 7.12.1915). Z czasem Stanisław Dudziński stosuje zapis imion w języku polskim, choć część adresu dotycząca miejscowości pozostaje w języku urzędowym (niemieckim)⁴. Czasem autor nie wpisuje żadnej nazwy miejscowości w nagłówku listu, innym razem lokalizacja jest niedostatecznie doprecyzowana, np. *Francusko Wjeść* (26.03.1915), *Untersand* [schron] (9.04.1915) / *Unterstand* [schron] (19.05.1915), *W rezerwie* (13.05.1915), *Francja* (22.05.1915, 21.11.1915, 7.12.1915) / *Frankreich* (29.06.1915, 14.09.1915). Określenia stopni wojskowych pojawiają się w tekstach, przy opisach ludzi i zdarzeń, np.: *doztali my inego Podoffirera, ale jest ledaco. Nech Pan Bug bruni tagjego officera.* (18.11.1914), *Naszego Podofficera mamy dobrego, ja z nim jesdem na jedny Budzie Nasz jest 4 na ty Budzie, 2 polokuw 1 Nimjec i Podofficer, na wjecur to sobje grajemy Kartuw. co dostanie to nam przyniesie.* (31.03.1915), *mnie Haupmann pohwołu że tag dobrze Sczilam, i przud tesz dobrze Sczilalem. Ale teras na 300 m a ja nei lepi Sczilalem.* (12.01.1915), *Przesto sie Feldwoebel i Haupmann rosgniwali i Powjadali ze na Niedziele sie nima kto cieszyz bo nikt nje dostanie Urlopu ani do Posnania ani nigdzie.* (2.02.1915).

Druga grupa pożyczek, nabytych drogą naturalnych kontaktów społecznych, trudna jest do podzielenia na wyraźne pola tematyczne – materiał jest bowiem zbyt ograniczony. Niewątpliwie jednak wyróżnia się tu słownictwo związane z codziennością prostego żołnierza, młodzieńca poznającego wielki świat. Ta grupa zapożyczeń obejmuje nazwy związane z odzieżą, jedzeniem, szeroko rozumianym bytem: życiem i przeżyciem, np. *Pakieta, Urlob, wicht, Potografke / Potografki / Potografka / Potografią, od Potografowacz* itd.

Jak widać, w zdecydowanej większości germanizmy zawarte w listach to zapożyczenia bezpośrednie właściwe. Wśród nich wydzielić można wyrazy przejęte w postaci niezmienionej (głównie pod względem fonetycznym, choć często i graficznym), np. *Herr, Fraülein, Franz, Hedwig, lipes gaben*, choć nie zawsze w tym samym znaczeniu, co w języku pierwotnym, np. *ablesen* (ablesen ‘odczytywać’, tu: ‘osłaniać’), *rychtig / rychtyg* (richtig ‘prawidłowy, prawdziwy’; tu: ‘szybko, sprawnie’), *durch* (durch ‘skończony’, tu: ‘całkowicie, zupełnie’), *fort* (fort ‘daleko, precz’ tu także: ‘łatwo, z płatką’), *sicher* (sicher ‘bezpieczny’, tu: ‘bezpiecznie’) i in., oraz wyrazy zapożyczone dostosowane do polskiej gramatyki. Właśnie grupa pożyczek z polskimi końcówkami fleksyjnymi zwraca szczególną uwagę odbiorcy, np. czasowniki: *ablesowacz, potalujum, sturmowacz*, rzeczowniki: *abteilungu / Abteilungu, ancugjem, Kaffy, W Pakjetcie, Podoffirera, Sicengraby – Sicengrabuw, w Rohrheimje, w Untersandzie*, przymiotniki: *przy teilowany*. Wyrazy niemieckie autor listów wplata w polszczyznę w bardzo płynny, niemal naturalny sposób, o czym świadczą sformułowania będące zestawieniem wyrazów polskich i niemieckich, np. *Znaszego abteilungu, puszczili forbei, fein Hłop, durch twardy, durch popsute, durch smierdziały*. Taki sposób funkcjonowania germani-

⁴ W treści listów imiona pozostają w języku polskim.

zmów w języku Stanisława Dudzińskiego świadczy o silnym zakorzenieniu języka niemieckiego w jego świadomości językowej, a jednocześnie potwierdza tezę Zenona Klemensiewicza odnośnie do kondycji polszczyzny na przełomie XIX i XX w.: „Czterdziestolecie na przełomie XIX i XX w. niosło w ogólnym rozrachunku zysk, a nie stratę. Ucisk germanizacji i rusyfikacji nawet się nasilał, ale społeczna świadomość wartości języka narodowego także potężniała” (Klemensiewicz 2009, 595).

Losy zapożyczeń pojawiających się w listach były rozmaite. Część z nich zniknęła wraz z przywróceniem polskiego języka urzędowego, inne po prostu wycofały się z użycia, zapewne pod wpływem rosnącej roli polszczyzny oraz zmiany warunków życia, niektóre germanizmy funkcjonują w języku mieszkańców wsi po dziś dzień. Część z nich jest nadal postrzegana jako wyrazy obce nacechowane negatywnie, inne funkcjonują na równych prawach z językiem narodowym. Badania dialektalne przeprowadzone przeze mnie w rodzinnej wsi Stanisława Dudzińskiego, w latach 2003–2005 dowiodły słabnącej roli germanizmów w świadomości językowej mieszkańców, choć jeszcze stosunkowo silnej u przedstawicieli najstarszego pokolenia (Kobus, Gliszczyńska 2006, 71–82).

Literatura

- Gliszczyńska A. (2007), *Germanizmy leksykalne w Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski*, [w:] *Konteksty dialektologii*, red. J. Sierociuk, Gwary dziś, t. 4. Poznań, s. 275–286.
- Gogolewski S. (1963), *Wpływy niemieckie na kaszubski system czasów przeszłych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. IX, s. 69–75.
- Judycka I. (1954), *Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur*, „Poradnik Językowy”, z 8, s. 1–12.
- Klemensiewicz Z. (2009), *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- Kleszcz K. (2002), *Zapożyczenia niemieckie w gwarach śląskich (na przykładzie pierwszego tomu Słownika gwar śląskich)*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniewi*, red. S. Gala, Łódź, s. 225–233.
- Kobus J., Gliszczyńska A. (2006), *Funkcjonowanie germanizmów w języku mieszkańców wsi centralnej Wielkopolski (na przykładzie Baranówka i Sowinek, powiat Poznań)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” XIII (XXXIII), s. 71–82.
- Kobus J. (2010), *Status germanizmów we współczesnym języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich*, [w:] *Діалектологічні студії. 9. Запозичення та Інтерференція*, red. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів, s. 52–58.
- Maciejewski J. (1966), *O zapożyczeniach niemieckich w gwarze chełmińskiej. Asymilacja wyrazów*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia polska VI”, z. 17, s. 85–99.
- Obara J., (2002), *Mechanizm zapożyczania z języka niemieckiego do gwar śląskich*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniewi*, red. S. Gala, Łódź, s. 359–372.
- Perzowa H. (1997), *Wyrazy pochodzenia niemieckiego w Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur: adaptacja fleksyjna i słowotwórcza*, [w:] *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe*, red. J. Zieniukowa, Warszawa, s. 329–344.

- Poopowska-Taborska H., (1993), *Specyfika kaszubskich regionalizmów leksykalnych*, Warszawa.
- Tambor J. (1988), *Germanizmy w gwarze śląskiej – stopień przyswojenia*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Językoznawcze 25, nr 1662, s. 210–218.
- Wawrzyniak K. (2005), *Niemieckie zapożyczenia leksykalne we współczesnym języku mieszkańców wsi Siemoń (powiat toruński)*, praca doktorska opracowana pod kierunkiem prof. dr hab. Teresy Friedel w Zakładzie Historii Języka Polskiego UMK, Toruń.
- Wyderka B. (2003), *Germanizmy jako problem leksykograficzny*, [w:] *Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, red. J. Sierociuk, Gwary dziś, t 2, Poznań, s. 217–222.
- Zaręba A. (1979 [1980]), *O zapożyczeniach niemieckich w polskich gwarach orawskich*, „ZFFUKom. Philologica”, nr 30, s. 269–272.